

ДЕМОГРАФСКИ ОКВИРИ НЕРАВНОТЕЖЕ НА ТРЖИШТУ РАДА ИЗ ДУГОРОЧНЕ ПЕРСПЕКТИВЕ

Горан Пенев

Центар за демографска истраживања Института друштвених наука, Београд

Сажетак. У раду су демографски оквири тржишта рада у Србији у XX веку сагледани на основу пројекција становништва до 2061. године. Аутор у првом делу рада анализира популациону динамику Србије у петодеценијском претпројекционом периоду од 1961. до 2011. године и значај појединих компоненти демографског раста (рађања, умирања, миграција), као и старосне структуре. Посебна пажња је посвећена миграцијама зато што је Србија из деценије у деценију мењала статус из нето емиграционе у нето имиграциону земљу, и обратно.

У другом делу рада су приказани најважнији резултати ауторових пројекција становништва Србије у периоду 2011–2061. Пројекције су рађене у пет варијанти: ниског фертилитета, средњег фертилитета, високог фертилитета, нултог миграционог салда и варијанта интензивне имиграције. Србија би према резултатима прве четири пројекције варијанте у 2061. години имала мањи број становника него 2011. године (7,2 милиона). Смањење би износило од 1,0 милиона (варијанта високог фертилитета) до 2,4 милиона (варијанта ниског фертилитета). До повећања становништва, и то умереног, дошло би једино под претпоставком реализације варијанте интензивне имиграције (позитиван годишњи миграциони салдо од 39,4 хиљаде почев од 2021. године).

У раду се наглашава да демографски оквири понуде и тражње на тржишту рада не зависе само од обима укупног становништва већ и од старосне структуре. Србија би, према свим пројекционим варијантама, у 2061. години била демографски знатно старија него 2011, а радно способно становништво би било малобројније и с мањим уделом у укупном становништву земље.

Кључне речи: пројекције становништва, смањење становништва, старење становништва, миграције, радно способно становништво

Приликом разматрања будућег кретања запослености у једном дужем временском раздобљу, од посебног је значаја сагледавање његовог демографског аспекта. То је могуће најпре преко израде пројекција укупног становништва, по старости и полу, како би били одређени првенствено демографски оквири формирања радне снаге. И то не само на страни понуде већ и тражње на тржишту рада. Поред тих, тзв. основних пројекција становништва, од значаја су и пројекције појединих субпопулација. У конкретном случају првенствено су то пројекције економски активног становништва, укупног и по секторима делатности, затим пројекције тзв. притиска на запошљавање, али и пројекције становништва према образовању, пројекције пензионера итд. Ово

посебно што је при достигнутом степену наунотехничког развитка допринос људских ресурса формирању друштвеног производа готово од истог значаја који имају и материјална улагања у повећање основних производних фондова.

У овом раду су првенствено разматрани резултати посебно израђених пројекција укупног становништва Србије¹ до 2061. године, и то по старости и полу. Циљ израде пројекција за један, с демографског аспекта, средњорочан период није био прогнозирање, већ сагледавање оквира у коме се може очекивати кретање становништва земље у наредним деценијама. Стога, у овом случају од највећег значаја је симулациони карактер пројекција и указивање на дугорочне демографске последице испуњења усвојених хипотеза, нарочито оних о фертилитету и миграционом салду (по три хипотезе).

Анализиране пројекције су урађене у пет варијанти и покривају релативно широк спектар промена у бројности и старосној структури становништва Србије до 2061. године.

Мада конкретне пројекције немају прогностички карактер, настало се да усвојене хипотезе о компонентама популационе динамике буду у релативно реалним оквирима, барем с данашњег аспекта. У том смислу узета је у обзир како актуелна демографска ситуација Србије, али и најважније промене не само у недавном периоду, од почетка XXI века, већ и оне које досежу пет деценија уназад, тј. до 1961. године. Такође, имала су се у виду и кретања у другим европским земљама, нарочито у тзв. земљама у транзицији, или правилније бившим земљама државног социјализма, али и не само у њима.

Актуелни демографски тренутак Србије и главни правци демографских промена у периоду 1961–2011.

Србија је, према званичним проценама РЗС-а, 31. децембра 2016. године имала 7.040.000 становника. Становништво је у односу на стање од 1. јануара 2016. године (7.076.000) смањено за 36.000 лица.² У 2016. години број живорођених (64,7 хиљада) мањи је за преко 35% од броја умрлих (100,8 хиљада), а резултирајући негативан природни прираштај је износио 5,1 на 1.000 становника.

1 Сви подаци у раду односе се на Републику Србију без података за АП Косово и Метохија.

2 Процене становништва рађене у РЗС-у засноване су на резултатима Пописа 2011. (укључујући и процењени број становника који су бојкотовали попис) и природном кретању. Спољне миграције нису узете у обзир, али како је Србија нето емиграциона земља, стварни број становника мањи је од процењеног.

Исте године, стопа укупног фертилитета је процењена на 1,46 детета по жени, што је за 30% ниже од нивоа неопходног за замену генерација. Истовремено, основни показатељи смртности становништва достижу знатно повољније вредности. Дужина очекиваног трајања живота при живорођењу у 2016. години је за мушко становништво достигла 73,0 године, а за женско она је била на нивоу од 78,0 година. И показатељи смртности одојчади бележе релативно повољне резултате – у посматраној години стопа морталитета одојчади се задржала на нивоу од испод 6 на 1.000 живорођене деце (износила је 5,4‰). У поређењу с претходном годином, очекивано трајање живота при живорођењу (ОТЖ) продужено је за 0,4 године за мушко, а 0,3 године за женско становништво. Међутим, у истом раздобљу, смртност одојчади незнатно је повећана, и то са 5,3 на 5,4 промила.

О миграцијама су подаци најмање поуздани, посебно када се говори о спољним миграцијама. Што се тиче унутрашњих миграција, подаци које прикупља РЗС су све квалитетнији и с већим обухватом. Последњих година обим пресељавања унутар границе земље је релативно стабилан и приближно износи око 125 хиљада лица годишње (125,7 хиљада у 2016) која су се доселила унутар Србије, односно одселила из ње.

Спољне миграције је знатно теже пратити, пре свега због знатно слабије евиденције, али и теже доступности поузданих података за многе земље, пре свега за оне које нису чланице ОЕЦД-а.³ Према ОЕЦД-овој бази података у 2015. је укупан број имиграната из Србије (без Косова и Метохије) у земљама чланицама достигао 60 хиљада лица. Подаци Евростата указују на знатно мањи број досељених. У 2015. години у земљама Европске уније (без података за Немачку)⁴ и Ефте евидентирано је укупно 13,9 хиљада имиграната из Србије.

Истовремено, подаци Комесаријата за избеглице и миграције Србије (КИРС, 2017) показују да је број досељених у Србију био вишеструко мањи. У 2015. странцима су одобрене 7.103 дозволе за привремени боравак у Србији, док је 2016. тај број још мањи (6.323). Ипак, број

3 Просечан годишњи број имиграната из Србије (без Косова и Метохије) само у државне чланице ОЕЦД-а, у периоду 2005–2014. године износио је 31.000. У 2014. број нових српских емиграната је повећан на 57.000 особа, да би 2015. он достигао 60.000 (OECD, 2017).

4 Последњи подаци за Немачку се односе на 2008. годину, када је било укупно 11.556 досељених из Србије (укључујући и лица с Косова и Метохије). То је представљало 36% укупног броја имиграната из Србије који су се те године доселили у ЕУ. Може се претпоставити да је 2013. удео Немачке као земље пријема нових имиграната из Србије био мањи него 2008 (око 25% укупног броја одсељених из Србије) и да је укупан број лица која су се доселила из Србије износио око 4.900 лица.

досељених је знатно већи, јер нису евидентирани „повратници“ из иностранства, али је свакако вишеструко мањи од броја одсељених.

Чиниоци негативних вредности природног прираштаја и миграционог салда су сложени и не могу се свести искључиво на оне које непосредно условљавају ниво фертилитета и морталитета, као ни на оне које утичу на број досељених и одсељених лица. У том погледу неопходно је да се разматра и утицај старосне структуре, како актуелне тако и оне претходне. У случају Србије, старосна структура је додатно појачавала утицај основних чинилаца смањења становништва, а пре свега негативног природног прираштаја.

Са своје стране, и актуелна старосна структура становништва Србије формирана је под непосредним дејством природне и миграционе компоненте популационог раста. Такође, она је обликована и под снажним утицајем наслеђеног старосног састава који не само да најнепосредније утиче на актуелну дистрибуцију по старости већ делује и посредно преко тзв. демографске инерције, која се најочигледније манифестује преко све мањег броја живорођене деце.

За сагледавање главних карактеристика тренутне старосне структуре становништва Србије довољно је навести само вредности неких основних показатеља израчунатих на основу расположивих података процена становништва за 2016. годину. То су, пре свега, удео младих (до 15 година) који је низак (14,4%), удео старих (65 или више година) који је висок (19,2%), затим индекс старења (однос удела старих 65 или више и лица млађих од 15 година), који је достигао вредност од 1,33 и просечна старост, која се приближила граници од 43 године (42,9 година).

Смањење становништва, негативан природни прираштај, ниво фертилитета испод неопходног за замену генерација, умерено продужење очекиваног трајања живота, негативан миграциони салдо и изразито стара старосна структура становништва основне су карактеристике демографске слике Србије у 2016. години. Приликом израде пројекција потребно је да се сагледају, и то што детаљније, не само тренутне демографске прилике већ и да се утврде правци и интензитет њихових промена у ранијем периоду. Када се припремају средњорочне или дугорочне пројекције, веома је битно да се правилно оцени суштина скорашњих промена, односно да се донесе закључак да ли се ради о краткорочном одступању или је у питању наставак дугорочних трендова или почетак нових тенденција. Од посебне важности су и међународна поређења са европским земљама, а нарочито с бившим социјалистичким земљама.

У том смислу, у наставку ће укратко бити разматране најважније демографске промене у Србији у ранијем периоду. С обзиром на то да се пројекциони период завршава 2061. године, као логично се намеће избор да се ретроспективна анализа демографских кретања односи на период који почиње 1961. године, с тим што би највећа пажња ипак била посвећена скоријим променама, односно периоду од почетка XXI века.

Демографски развитак Србије у том посматраном периоду (од 1961. до 2011, односно 2016) одвијао се под утицајем бројних специфичних услова, али је у великој мери пратио и токове демографских промена који су у истом раздобљу били присутни у Европи, а посебно у нисконаталитетним подручјима бивше СФРЈ (Словенија, Хрватска) и бившим социјалистичким земљама, тзв. земљама у транзицији. Када се ради о Србији, то полувековно раздобље се може поделити на два потпериода: први – од 1961. до распада СФРЈ (1991) и други – који се односи на последњу деценију XX и првих десет, односно петнаест година XXI века.

Што се тиче промене броја **укупног становништва**, најпоузданији су пописни подаци. Међутим, праћење тог броја отежано је због релативно честих измена дефиниције укупног становништва (концепти *de jure* и *quasi de facto*, са или без укључивања лица на раду или боравку у иностранству, са или без укључивања интерно расељених лица с Косова и Метохије, са или без избеглица, различитог третмана дужине боравка у иностранству итд.), које углавном нису биле синхронизоване с најважнијим актуелним променама значаја миграционе компоненте популационе динамике. Имајући у виду наведене напомене, пошло се од става да је у оваквим врстама анализе, за припрему пројекционих хипотеза методолошки најисправније уколико се пореде само пописни подаци о становништву у земљи, којима су придодате званичне процене броја становника у земљи (1991), односно уобичајеног становништва (2011) у општинама Бујановац и Прешево, у којима је у време та два пописа било масовног бојкота пописа од стране становништва албанске националности.

Тако сагледани подаци о укупном становништву у време пописа спроведених од 1961. до 2011. године пружају другачију слику о промени броја становника Србије у том полувековном периоду од званично објављеног „упоредног прегледа“ (РЗС, 2014), који је претходио пројекционом периоду 2011–2061. Наиме, у том раздобљу је до смањења становништва Србије први пут дошло тек у XXI веку (Табела 1), а не

у периоду 1991–2002, као што би то могло да се закључи на основу објављених коначних пописних резултата (Ђурђевић, 2006). Међутим, смањење становништва у међупописном раздобљу 2002–2011. било је врло интензивно (407 хиљада) и вишеструко веће од повећања које је остварено у претходна два међупописна периода. Убрзано смањење становништва настављено је и након 2011. године, тако да је број становника Србије 31. децембра 2016. процењен на 7.040.000, и то без узимања у обзир миграционог салда (који је негативан). Поређења ради, то значи да је актуелни број становника Србије сведен на ниво који је био забележен у време Пописа из 1971.

Табела 1. Композиција кретања становништва Србије у периоду 1961–2011, по међупописним раздобљима

Година / раздобље		Укупно становништво (у земљи)		Природни прираштај (за раздобља)	Миграциони салдо (за раздобља)	Повећање / смањење становништва (за раздобље)
ранија	каснија					
1961.	1971.	6.678.247	6.998.934	443.800	-123.113	320.687
1971.	1981.	6.998.934	7.460.234	397.636	63.664	461.300
1981.	1991.	7.460.234	7.548.978	172.026	-83.282	88.744
1991.	2002.	7.548.978	7.611.549	-172.718	235.289	62.571
2002.	2011.	7.611.549	7.204.147	-297.377	-110.025	-407.402
1961–1971.		6.678.247	6.998.934	6,5	-1,8	4,7
1971–1981.		6.998.934	7.460.234	5,5	0,9	6,4
1981–1991.		7.460.234	7.548.978	2,3	-1,1	1,2
1991–2002.		7.548.978	7.611.549	-2,1	2,8	0,8
2002–2011.		7.611.549	7.204.147	-4,2	-1,6	-5,8

Извор: Израчунато на основу података пописа и виталне статистике, као и процена аутора

Напомена 1: Подаци о укупном становништву се односе на становништво у земљи. У укупно становништво у време пописа из 1991. и 2011. укључен је процењен број становника општина Бујановац и Прешево који су бојкотовали те пописе. У укупно становништво у време пописа из 2002. укључен је процењен број пописаних интерно расељених лица с Косова и Метохије (ИРЛ).

Напомена 2: Подаци о природном прираштају су у потпуности преузети из база података РЗС-а (нису рађена ауторова прилагођавања која би узимала у обзир само живорођења и умирања становништва у земљи).

Промене бројности укупног становништва Србије биле су резултат нивоа и смера промена обе компоненте кретања становништва, како природне, тако и миграционе. У међупописним раздобљима између 1961. и 2011. године оне су имале различите вредности, мењале су предзнаке и имале су променљив утицај на смер и обим промене укупног становништва. У целини посматрано, у том полувековном периоду природни прираштај је био доминантна компонента промене броја становника. Посматрано по међупописним раздобљима, једини изузетак је раздобље 1991–2002. када је за промену броја становника Србије био значајнији утицај миграционе него природне компоненте (Табела 1).

Овом приликом посебно треба имати у виду да постоје не само разлике у квантитативном значају једне или друге компоненте кретања становништва већ је различит и интензитет промене њихове популационе величине, као и карактера деловања на промену броја становника Србије. Обе компоненте су вршиле како позитиван тако и негативан утицај на промену бројности становништва.

Природну компоненту је најпре одликовао позитиван (1961–1991), а затим негативан природни прираштај (1991–2011). Број живорођених је најпре лагано опадао, са максималних 115.000 у 1961, на 102.000 у 1970. У првој половини седамдесетих година прошлог века, годишњи број живорођене деце је имао тенденцију пораста, да би у наредних четрдесетак година био присутан јасно изражен опадајући тренд (Графикон 1). Посматрајући читаво петодеценијско раздобље, број живорођене деце је с максималних 115.200 у 1961. години до 2011. године готово преполовљен, достижући минималан број од 65.600 у 2011. години. Истовремено, кретање броја умрлих је најчешће имало сасвим супротан ток – углавном се повећавао. У првој половини шездесетих година прошлог века, просечан годишњи број умрлих износио је 60.000, да би до друге половине прве деценије XXI века он достигао готово двоструко већу вредност – 103.000 годишње (Графикон 1).

Миграциони салдо је такође имао позитивне и негативне вредности, али је интензитет промена био прилично неуједначен и осцилирајући. Из једног у друго међупописно раздобље мењао се предзнак. Миграциони салдо најпре је био негативан, па позитиван, затим поново негативан, па поново позитиван, да би између 2002. и 2011. он још једном имао негативну вредност, готово идентичну оној из првог међупописног раздобља.

Графикон 1. Укупно становништво (према пописима) и природни прираштај. Србија, 1961–2011.

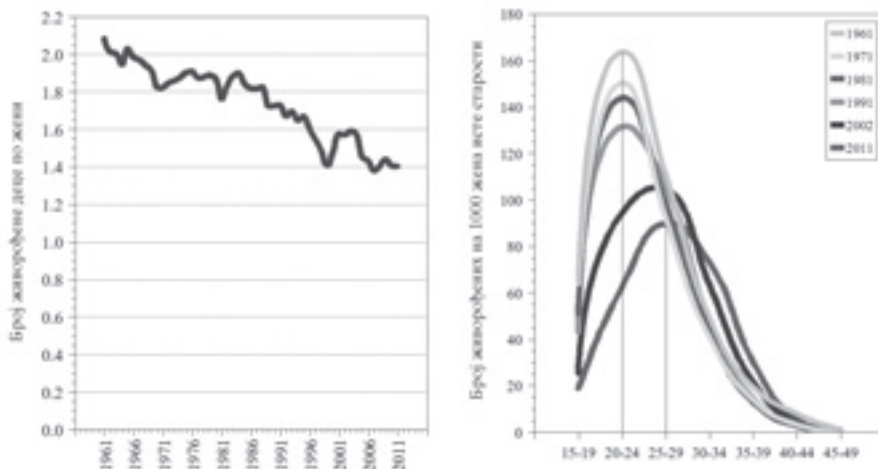
Извор и најомене: Видети Табелу 1.

И док је природни прираштај био првенствено резултат општих демографских чинилаца (промена репродуктивног понашања, особености смањења смртности по старости и полу, убрзано и веома одмакло старење становништва), промене у обиму и предзнаку миграционог салда су много комплексније. У полувековном раздобљу 1961–2011. узроци „скоковитих“ промена миграционог салда становништва Србије били су у највећој мери условљени теже предвидљивим политичким и економским разлозима, као што су политичка либерализација у бившој СФРЈ праћена либерализацијом визног режима западних земаља, ратни конфликти повезани с распадом бивше заједничке савезне државе, велика разлика у нивоу економске развијености и интензитету тражње на тржишту рада Србије и већине западноевропских земаља, појава великих економских криза које наступају након година економске експанзије итд. С друге стране, одсељавање и досељавање су у много мањој мери били детерминисани под утицајем „чисто“ демографских чинилаца, као што су нпр. експлозиван раст становништва или пак депопулација и врло остарела старосна структура становништва.

Обим природног прираштаја становништва Србије и смер промена у периоду 1961–2011. директно су детерминисани нивоом фертилитета и морталитета по старости и полу. У извесној мери, још значајнији је утицај старосне и полне структуре укупног становништва.

Што се тиче **фертилитета**, он би у посматраном полувековном претпројекционом раздобљу могао, с европског аспекта, да се окарактерише као низак, односно умерено низак и углавном лагано опадајући. Стопа укупног фертилитета са максималног нивоа од 2,09 дeтeта по жени у 1961. години, сведена је на 1,40 у 2011. (Графикон 2). То конкретно значи да је сваке од тих педесет година ниво рађања у Србији био недовољан за просту репродукцију становништва. У 2011. години фертилитет је био за око 33% нижи од неопходног за замену генерација.

Графикон 2. Стопа укупног фертилитета (СУФ) и специфичне стопе фертилитета (ССФ) по старости. Србија, 1961–2011 (СУФ) и пописне године (ССФ)

Извор: Урађено на основу прорачуна аутора

Напомена: Коришћени су званични подаци РЗС-а о живорођењима по старости и подаци пописа обављених од 1961. до 2011. (према дефиницији укупног становништва примењеној у време пописа).

Истовремено, много израженије су биле промене нивоа фертилитета по старости. Уопштено гледано, старосни модел фертилитета женског становништва Србије се у том петодеценијском раздобљу првенствено мењао преко интензивног смањења рађања млађег фертилног становништва (старосне групе 15–19 и 20–24 године). Просечна вредност ССФ-а за те две старосне групе је 1961. године била 2,8 пута већа него 2011.

До опадања фертилитета дошло је и код жена старости 25–29 година, али је оно било много мање интензивно (за мање од 20%), чак би се кретање могло окарактерисати као стагнантно. Истовремено, сасвим

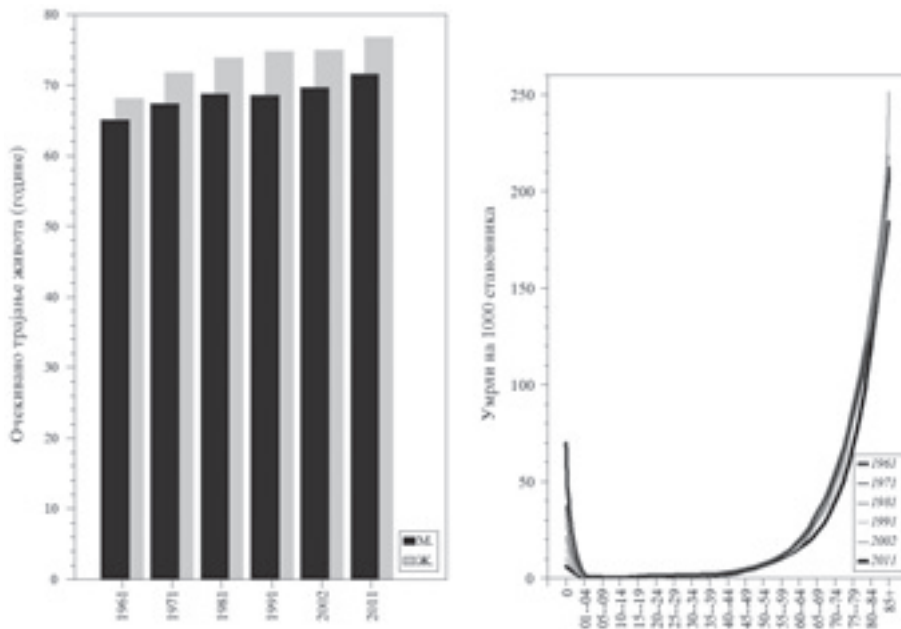
другачије су биле промене у нивоу фертилитета жена у четвртој деценији живота (старосне групе 30–34 и 35–39) – он је повећаван, и то првенствено током деведесетих и двехиљадитих година. И поред релативно великог повећања (у 2011. вредности ССФ-а су биле за око 50% веће него 1961), апсолутно повећање стопе фертилитета било је вишеструко мање од смањења оствареног код млађих кохорти (15–19 и 20–24 године).

Све споменуте промене резултирале су приметно другачијим изгледом старосне криве фертилитета женског становништва. Најпре, максималне вредности ССФ-а су значајно смањене (са 164‰ у 1961. на 90‰ у 2011). Такође, дошло је до промене старосне групе с највећим нивоом фертилитета – у 1961. то је била кохорта 20–24 године, а 2011. највише су рађале жене старе 25–29 година. Најзад, треба истаћи и да су промене у нивоу фертилитета жена старих 20–24 и 30–34 године довеле до потпуног преокрета у погледу њиховог удела у укупном фертилитету. Док су 1961. жене старости 20–24 године имале преко три пута већи фертилитет од жена старости 30–34 године, у 2011. је ниво фертилитета старије кохорте био већи за 10 промилних поена.

Промене у нивоу фертилитета и старосном моделу рађања женског становништва Србије у претпројекционом периоду 1961–2011. били су условљени бројним факторима, пре свега социоекономског карактера, што се у највећој мери одразило кроз прихватање ниских репродуктивних норми од огромне већине становништва без обзира на социоекономски статус, образовни ниво, етничку или верску припадност, регионално порекло, тип насеља итд. Уједно су и последице врло комплексне, почев од чисто демографских, највидљивијих преко смањења броја рађања, појаве негативног природног прираштаја и интензивирања старења становништва, па преко економских, приметних нарочито кроз све веће учешће жена на тржишту рада, преко социокултурних, нарочито изражених у виду промене положаја жена у друштву и породици.

Аналогно кретању броја живорођених, и повећање броја умрлих такође је било условљено кретањем **смртности** по старости и полу. Међутим, растући тренд броја умрлих у Србији је првенствено био резултат промене старосне структуре укупног становништва. Наиме, за разлику од укупног броја умрлих, промене у смртности по старости су се углавном одвијале у супротном смеру – опадале су. У Србији је највеће смањење смртности становништва остварено током шездесетих, тј. почетком посматраног педесетогодишњег периода. Између 1961. и 1971. године нарочито је смањена смртност одојчади и деце млађе од пет година. Вредности стопе смртности најмлађих су готово преполовљене

(нпр. стопа смртности одојчади је смањена са 69,9‰ на 37,5‰), а приметно је продужено и средње трајање живота, које је било најинтензивније управо у том међупописном раздобљу (Графикон 3).

Графикон 3. Очекивано трајање живота при живорођењу, по полу, и специфичне стопе морталитета. Србија, 1961–2011.

Извор: Урађено на основу прорачуна аутора

Напомена: Коришћени су званични подаци РЗС-а о умрлим по старости и полу и подаци пописа обављених од 1961. до 2011. (према дефиницији укупног становништва примењеној у време пописа).

У наредним деценијама смртност одојчади је и даље смањивана, али је дејство на кретање броја умрлих умањен због све малобројнијих живорођења. Постигнути су и много скромнији резултати у смањењу смртности средовечног и старог становништва. У раздобљу између 1971. и 1991. очекивано трајање живота је продужено за 1,2 године за мушкарце (са 67,4 на 68,6 година) и за 3 године за жене (са 71,8 на 74,4 године).

Као и у случају живорођења, тако и у погледу смртности деведесете године представљају изузетно раздобље у демографској историји Србије друге половине XX века. То је условљено ванредним приликама изазваним распадом бивше СФРЈ и оружаним сукобима који су му следили, затим због оружане побуне на Косову и Метохији и због

вишемесечне оружане интервенције чланица НАТО. Не располаже се потпуним подацима о директним ратним губицима у 1999. години, али је извесно да су жестоки оружани сукоби изазвали повећање смртности. Мада је те године први пут у другој половини XX века број умрлих прешао цифру од 100.000 лица (101.400), може се рећи да се пораст смртности због ратних дејстава статистички јасно не испољава на нивоу Србије као целине. У тој години није забележено нагло повећање броја умрлих, није смањена дужина очекиваног трајања живота (Пенев, 2005), а није битније повећан ни број умрлих услед насилних смрти. Међутим, промене у бројности и структури умрлих (по узроку, старости, полу) знатно су израженије на нижим територијалним нивоима (код појединих насеља или општина).

Ни у првој деценији XXI века нису забележене радикалније промене смртности становништва Србије. Број умрлих је осим 2001, сваке године износио преко 100.000 (с максимумом од 106.800 у 2005), али с истовремено јасно присутним смањењем смртности по старости и продужењу средњег трајања живота, посебно код мушког становништва. Ипак, иако је смањење смртности резултирало рекордном дужином животног века (у 2011. ОЖ је достигло 71,6 година за мушкарце и 76,8 година за жене) оно је било умерено, а заостајање у односу на водеће европске земље све израженије (НМД, 2017).

Да би се добила потпунија информација о неком становништву, није довољно разматрати само његову укупност већ је нужно пратити и његова структурна обележја. Од посебне важности је изучавање **старосног и полног састава** становништва. Те структуре у великој мери утичу на кретање укупног становништва, и то преко утицаја на све три компоненте популационе динамике (фертилитет, морталитет и миграције), али су оне уједно значајно условљене управо нивоом рађања (по полу), бројем умрлих (по старости и полу) и обимом миграционог салда (по старости и полу). Стога, с демографског, али и не само демографског аспекта, старост и пол представљају основно и најважније обележје сваке популације. Свака конкретна старосно-полна структура становништва има разноврсне и далекосежне импликације и на многе сегменте друштвеног живота (Wertheimer-Baletić, 1999). Тако се, у зависности од старосне структуре, поједине популације међусобно разликују, на пример, према основним здравственим потребама, структури потрошње, па чак и нивоу криминалитета. Уједно, актуелни старосно-полни састав представља јасан одраз промена у дотадашњем демографском развоју сваке конкретне популације, али у великој мери указује и на основне правце будућих демографских трендова.

Табела 2. Састав становништва по великим старосним групама и основни показатељи демографске старости. Србија, пописне године од 1961. до 2011.

Старосна група/ показатељ	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	2011.
	Број становника					
Укупно	6.678.239	7.202.898	7.460.224	7.548.978	7.498.001	7.233.622
0–14	1.838.124	1.555.822	1.535.909	1.449.913	1.176.770	1.037.434
15–39	2.748.133	2.900.968	2.695.202	2.630.260	2.475.102	2.332.889
40–64	1.638.091	2.062.527	2.403.686	2.508.294	2.557.703	2.609.679
65+	446.571	650.828	800.183	892.977	1.240.505	1.253.620
80+	58.598	82.170	113.126	157.172	145.477	258.664
Непознато	7.320	32.753	25.244	67.534	47.921	–
	Структура у %					
Укупно	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
0–14	27,6	21,7	20,7	19,4	15,8	14,3
15–39	41,2	40,5	36,3	35,2	33,2	32,3
40–64	24,6	28,8	32,3	33,5	34,3	36,1
65+	6,7	9,1	10,8	11,9	16,7	17,3
80+	0,9	1,1	1,5	2,1	2,0	3,6
Индекс старења (65+/до15)	24,3	41,8	52,1	61,6	105,4	120,8
Индекс зависности (до 15 и 65+ према 15–64)	52,1	44,5	45,8	45,6	48,0	46,4
Медијална старост (год.)	29,1	32,8	34,0	37,3	40,7	42,6
Просечна старост (год.)	31,3	33,8	35,8	37,7	40,2	42,2

Извор: Израчунао на основу коначних резултата пописа, званичних процена (за 1991) и на основу процена аутора за општине Бујановац и Прешево (за 2011)

Напомена 1: Подаци за 1961, 1971, 1981. и 1991. односе се на становништво у земљи; за 2002. и 2011. на становништво према тада примењеним дефиницијама укупног становништва.

Напомена 2: Вредности индекса старења и индекса зависности исказани су на 100 становника.

Старосно-полна структура становништва само теоријски може бити стабилна. Стварне структуре становништва по старости и полу су променљива у времену, што је условљено, понајвише почетном, тј. наслеђеном старосно-полном структуром и нивоом, правцем и интензитетом промена све три компоненте кретања становништва између две посматране временске тачке.

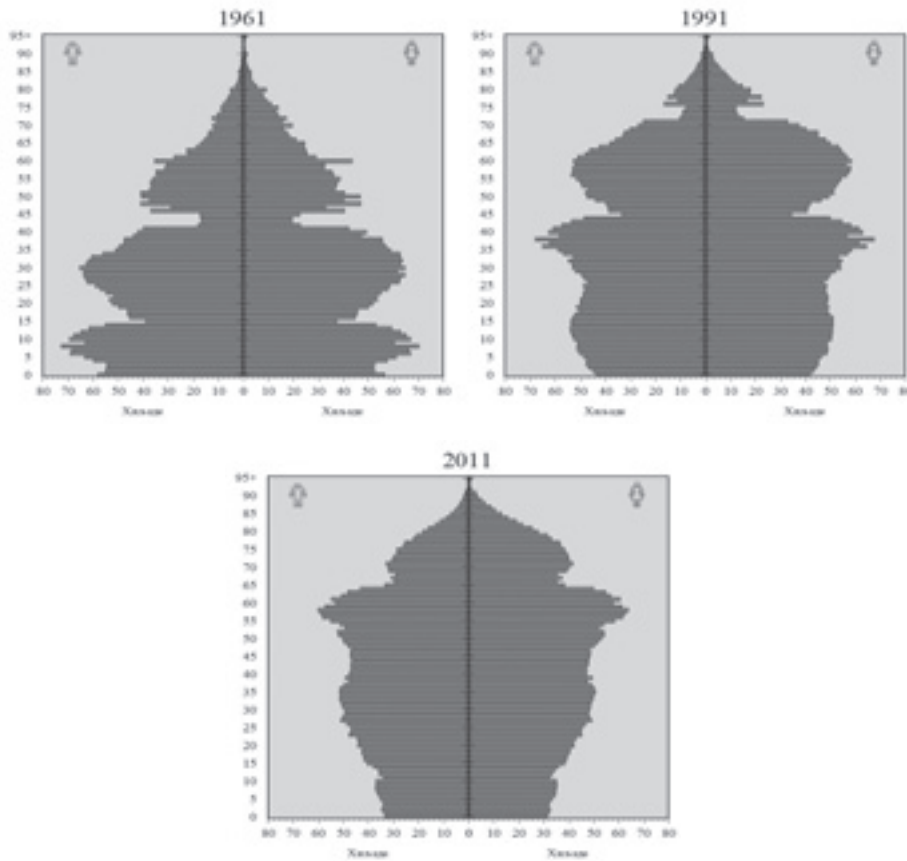
У зависности од кретања удела младог и старог становништва, мењање старосног састава може се одвијати у смеру његовог демографског подмлађивања (повећање удела младих) или његовог демографског старења (повећање удела старих). У развијеним земљама су јасно видљиви резултати процеса демографског старења који се у мањој или већој мери континуирано одвија током читаве друге половине XX века, а настављен је у XXI веку. У том погледу, Србија не представља изузетак, чак напротив. Наиме, Србија почетком новог миленијума спада у групу 5–10 земаља Европе и света с демографски најстаријим становништвом (Pison, 2017).

Промене старосне структуре становништва Србије остварене у петодеценијском претпројекционом раздобљу у најопштијим цртама се огледају у сталном смањењу удела младих и, такође, сталном повећању удела старих. То значи да је постојало континуирано демографско старење, како с врха, тако и од базе старосне пирамиде (графикон 4).

Што се тиче средовечног становништва (15–64), њихово учешће у укупном становништву је осцилирало, и то у релативно малом интервалу од 65,8% до 69,2%. Међутим, промене у оквиру тог старосног контингента су такође пратиле ток ка интензивном демографском старењу. Наиме, из године у годину удео млађег средовечног становништва бивао је све мањи, а удео старијег средовечног све већи.

За претходних педесет година удео младих је готово преполовљен (са 27,6% на 14,3%), а удео старих 65 или више година је увећан за преко два и по пута (са 6,7% на 17,3%). Истовремено, удео најстаријих (80+ година) је учетворостручен, а повећање њиховог броја било је још интензивније (са 58.600 на 258.700 лица).

И промене вредности осталих индикатора демографске старости указују на врло интензивно старење становништва Србије. На пример, вредност индекса старења између 1961. и 2011. године вишеструко је увећана (са 24,3 на 120,8). Тако, док је 1961. године број младих био четири пута већи од броја старих, у 2011. је број старих био за петину већи од броја младих. И вредности медијалне и просечне старости потврђују континуирано, веома убрзано и врло одмакло демографско старење. За само пола века, медијална старост је повећана за преко 13 година (са 29,1 на 42,6 година), а просечна за готово 11 година (са 31,3 на 42,2 године).

Графикон 4. Старосне пирамиде становништва. Србија, 1961, 1991. и 2011.

Извор: Као за Табелу 2.

Пројектоване промене обима становништва и његове старосне структуре до 2061. године

Пројекциони мейод и йолазне хийојйезе

За боље сагледавање могућих промена броја становника и најважнијих демографских структура, а пре свега по старости и полу, од изузетног значаја је израда пројекција становништва. У том смислу, у овом раду су демографски оквири промена на тржишту рада Србије у XXI веку размотрени на основу резултата посебно израђених пројекција становништва Србије до 2061. године. Оне представљају ревизију ауторових демографских пројекција Србије 2010–2060. из 2013. године

(Пенев, 2013). То подразумева да су за прво петогодишње раздобље (2011–2015) коришћени стварни статистички подаци о кретању фертилитета и морталитета, а да су за каснији пројекциони период извршене извесне измене у хипотезама о фертилитету, морталитету и миграцијама. Уједно, уведена је и нова варијанта која подразумева интензивну имиграцију у функцији ублажавања проблема депопулације и старења становништва.

Приликом израде савремених пројекција становништва најчешће је коришћен кохорт-компонентни метод, који се заснива на најпоузданијим подацима о полазној структури становништва по старости и полу и прихватању више варијанти претпоставки о будућим трендовима фертилитета, морталитета и миграција.

Што се тиче полазног становништва или тзв. базне популације, треба настојати да се користе најновији поуздани подаци о укупном становништву по старости и полу. У случају Србије, то су подаци последњег пописа из 2011. С обзиром на то да је критичан моменат био 1. октобар 2011, приликом израде пројекција урађених за потребе овог рада су, из практичних разлога, коришћени подаци званичних слепописних прилагођених процена становништва Србије почетком 2011 (1. јануар) (РЗС, 2018). То, поред осталог, и због тога што су приликом израде тих процена уобичајеног становништва узете у обзир и процене тзв. међународног експертског тима (РЗС, 2016) о броју становника општина Бујановац и Прешево који су бојкотовали Попис 2011.

Приликом усвајања хипотеза о будућим вредностима показатеља појединих компоненти кретања становништва, аутори пројекција углавном имају првенствено у виду актуелну демографску ситуацију и скорашње промене фертилитета, морталитета и миграција становништва. То чак и у условима када су нагло и ненадано прекинути додашњи дугорочни процеси демографске, социоекономске или пак политичке природе. С тим у вези чини се оправданим питање да ли је оправдан став да ће нпр. након пола века услови који детерминишу демографске промене бити мање различити од савремених услова него што се ови садашњи разликују од услова који су постојали пре педесет година. Ипак, ретко узимање у обзир „револуционарних“ промена не може се објаснити само оптерећеношћу садашњошћу, већ и улогом коју резултати пројекција становништва имају у циљу „драматизовања“ будућих демографских процеса, под условом да се наставе неповољни трендови популационе динамике.

Имајући у виду изузетност ситуације с почетка двехиљадитих година, не само са демографског већ и политичког, економског и социјалног аспекта, за ауторе хипотеза о могућим правцима демографског развитка Србије до средине XXI века од највеће важности је оцена суштине актуелних промена, односно да ли се ради о краткорочној појави, наставку или почетку дугорочних трендова. У том смислу, за пројекције становништва Србије до 2061. године прави изазов представља постављање хипотеза о смеру и интензитету миграционих кретања. Што се тиче будућих тенденција фертилитета и морталитета, чини се да их је много једноставније предвидети. Ово не само због тога што у претходним деценијама није било промена које су значајније одударале од дугорочних тенденција (графикони 2 и 3) већ и што на средњи рок, а посебно у наредних пар деценија, са садашњег аспекта не постоје реални услови за неке корените промене у том домену. У том смислу, приликом усвајања хипотеза о пројцираним вредностима компоненти природног кретања становништва Србије до 2061. године, водило се рачуна да оне, из данашње перспективе, буду у реално остваривим границама. Исти принцип је примењен и приликом усвајања претпоставки о будућим спољним миграцијама, али само у случају хипотезе о „очекиваним“ миграцијама. Преостале две хипотезе (о нултом миграционом салду и хипотезе о интензивној имиграцији) усвојене су само у циљу израде тзв. илустративних варијанти пројекција. Такав приступ се чини оправданим с обзиром на то да, приликом израде ових пројекција становништва Србије, основна намера није била да оне имају прогностички, већ првенствено аналитички карактер.

Пројекције становништва Србије до 2061. (ревизија 2017) рађене су у пет варијанти. Прве три варијанте се међусобно разликују према усвојеним хипотезама о фертилитету (низак, средњи и висок). Четврта и пета варијанта се разликују према усвојеним хипотезама о миграцијама (нулти миграциони салдо и варијанта интензивне имиграције), док су претпоставке о будућим променама остале две компоненте идентичне (средњи фертилитет и „очекивани“ морталитет). Конкретне вредности СУФ-а, ОТЖ-а и миграционог салда добијене на основу претпоставки о фертилиту по старости, стопама доживљења по старости и полу и специфичних стопа миграционог салда по старости и полу приказане су у Табели 4.

Табела 4. Хипотезе о вредностима најважнијих показатеља
компоненти кретања становништва, по варијантама
пројекција. Србија, 2011–2061.

Показатељ/варијанта	Хипотезе					
	2011.	2021.	2031.	2041.	2051.	2061.
Фертилитет (СУФ)						
Низак	1,40	1,35	1,30	1,30	1,30	1,30
Средњи	1,40	1,60	1,80	1,80	1,80	1,80
Висок	1,40	1,80	2,10	2,10	2,10	2,10
Морталитет (Ео)						
Мушко	71,6	74,0	76,1	78,6	81,1	82,9
Женско	76,8	78,9	81,0	83,4	85,6	87,1
Миграције (миграциони салдо)						
„Очекивани“	-10.488	-11.811	-6.343	8.778	11.364	16.645
Нулти	0	0	0	0	0	0
Интензивна имиграција	-11.400	39.400	39.400	39.400	39.400	39.400

Хипотезе о фертилитету

Приликом усвајања хипотезе ниског фертилитета, пошло се од претпоставке да ће бити настављена дугорочна тенденција опадања нивоа рађања, али и да ће то смањење бити релативно умерено. Према ниској варијанти, вредност СУФ-а би до 2031. године била сведена на 1,30 деце по жени, и на том нивоу би се задржала до 2061. године. Та, тзв. циљна стопа фертилитета приближна је нивоу фертилитета који је у европским земљама најнижег фертилитета (Грчка, Португалија, Шпанија) остварен у периоду 2011–2015 (Eurostat, 2017).

Код преостала два сценарија, усвојена је хипотеза да ће у наредне две деценије доћи до преокрета у кретању фертилитета. Наиме, после углавном стагнантног нивоа фертилитета, који је био присутан у последњих десетак година, односно опадајућег тренда у последњих пола века, претпостављено је да би у наредним деценијама дошло до повећања нивоа рађања. Оно би по средњој варијанти до 2031. године резултирало СУФ-ом од 1,80 деце по жени, а према високој варијанти стопом фертилитета од 2,10 деце по жени. И према тим хипотезама, вредности СУФ-а би у другој половини пројекционог периода (2031–

2061) биле константне. „Циљни“ ниво фертилитета од 1,80 је у Србији последњи пут био забележен 1986. године, а од 2,10 деце по жени остварен је далеке 1961. године (Графикон 2). Обе вредности су током две хиљадитих година достигнуте у неким скандинавским и западноевропским земљама (Eurostat, 2017).

Хипотезе о морталитету

Усвојене хипотезе о очекиваним променама смртности засноване су на две полазне претпоставке. Прво, да ће се смртност по старости континуирано смањивати, и то за све старосне групе и за оба пола. Друго, да ће се смањивати разлика у нивоу смртности по полу. Такви трендови били би у складу са актуелним кретањима у смртности по полу који су у протеклим деценијама забележени у Србији (графикон 3), а који су већ дуже време присутни у појединим европским земљама са најдужим очекиваним трајањем живота, као на пример у скандинавским земљама, Великој Британији, Француској, Немачкој, Италији, Швајцарској и другим (Sardon, 2006; HMD, 2017).

Мада се усвојене хипотезе о будућим трендовима морталитета становништва Србије чине врло оптимистичким, посебно уколико се имају у виду кретања у претходном полувековном раздобљу (графикон 3), поређења са земљама које су највише одмакле у погледу снижења смртности упућују да такве претпоставке имају реалних шанси да буду остварене. Тако је, на пример, дужина очекиваног трајања живота при живорођењу, која је према овим пројекцијама претпостављена да ће бити остварена до 2051. године, већ сада реалност у неким европским земљама, нпр. у Швајцарској и Италији.

Хипотезе о миграцијама

И код пројекција будућих миграционих трендова постављене су три варијанте хипотеза: „очекиваних“ миграција, нултог миграционог салда и интензивне имиграције.

Приликом постављања варијанте хипотеза о „очекиваним“ миграцијама, пошло се од опредељења да су трајно завршени ратни сукоби у Србији и њеном непосредном окружењу, да ће бити интензиван и коначно завршен процес евроинтеграција земље, да ће се знатно побољшати економска и финансијска ситуација и убрзати привредни раст целе земље. Такве промене водиле би ка постепеном елиминисању негативног миграционог салда, односно ка претварању Србије у нето имиграционо подручје. За прву деценију пројекционог периода (до 2021) претпостављено је да би просечан годишњи миграциони салдо, на нивоу земље као целине, и даље био негативан и лагано растући. За

године након 2021. претпостављено је смањење разлике између броја одсељених и броја досељених, а у 2036. и њихово бројчано изједначавање. У наредне две и по деценије било би настављено интензивније повећавање броја досељених од броја одсељених, што би резултирало стално позитивним и растућим миграционим салдом (Табела 4).

Такве претпоставке у погледу будућих миграционих трендова су засноване и на сазнањима о наставку убрзаног старења становништва Србије и њеној све интензивнијој депопулацији и резултирајућим економским последицама. Уз то, очекује се да ће у наредних десетак година у Србији доћи до значајног повећања тражње за радном снагом најразноврснијих профила. Све то, а узимајући у обзир и искуства неких других европских земаља у транзицији, утицало је да се прихвати хипотеза о потпуном преокрету у спољним миграцијама, односно на усвајање хипотезе о позитивном миграционом салду. Претпоставка о позитивном миграционом салду не подразумева престанак исељавања из Србије, већ њихово смањење и, пре свега, интензивирање досељавања из иностранства. Најпре би то првенствено били тзв. повратници. Касније би све већи број имиграната био из других европских земаља, понајвише из земаља у транзицији које нису чланице ЕУ, као и из азијских и афричких земаља.

Хипотезе о миграционом салду су постављене по старости и полу. С обзиром на то да је претпостављено да ће међу мигрантима доминирати економски мигранти, међу њима ће најбројина бити лица старе 20–34 године. Уједно, усвојена је хипотеза да ће у време негативног миграционог салда удео жена бити већи, а у периоду позитивног миграционог салда мушкарци бити бројнији. Такве претпоставке о полној структури миграционог салда базиране су на савременим светским трендовима (Мороквашић, 2010), али и на претпоставци о све већем досељавању становништва пореклом из Африке и Азије.

Варијанта хипотеза о нултом миграционом салду уведена је искључиво у аналитичке сврхе, без икакве могућности да буде стварно реализована. Она не подразумева изостанак спољних миграција, већ нулти миграциони салдо по старости и полу, и то током читавог пројекционог периода.

И трећа варијанта пројекционих хипотеза о миграцијама спада у ону која је уведена из искључиво истраживачко-аналитичких мотива. Та варијанта је уведена по узору на полазне хипотезе у студији „Replacement Migration: Is it a Solution to Declining and Ageing Populations?“ (UN, 2000) и подразумева тренутно (након 2016. године) достизање позитивног миграционог салда који би био довољан да

неутралише негативан природни прираштај, који је за почетну годину процењен на 39.400. Идентичан годишњи миграциони салдо био би задржан до краја пројекционог периода.

Демографске последице остварења усвојених хипотеза о променама компоненти кретања становништва Србије до 2061. године

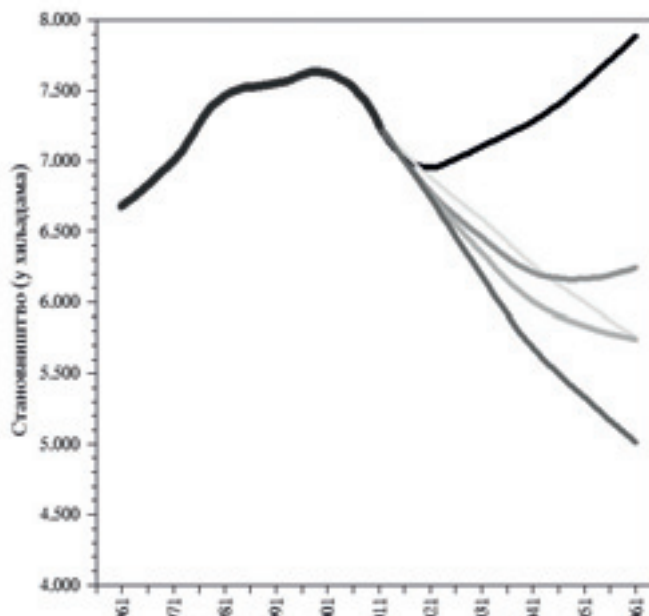
Бројност становништва Србије и његов састав по старости и полу у наредних пола века искључиво зависе од актуелног обима и старосно-полне структуре укупног становништва, као и од нивоа и интензитета промена сваке од три компоненте популационе динамике. С обзиром на то да се код сваке од пројекционих варијанти полази од истог базног становништва (процењено становништво по старости и полу почетком 2011), различитост усвојених хипотеза о будућим вредностима стопа фертилитета, морталитета и миграционог салда по старости и полу условљава и разлике у резултатима пројекција, како у погледу кретања обима укупног становништва тако и разлика у његовој структури по старости и полу.

Пројектиоване промене обима укључујући становништва

Поједине пројекционе варијанте засноване су на међусобно врло различитим хипотезама о фертилитету и миграцијама, и то одмах након првог десетогодишњег пројекционог потпериода (2011–2015). Имајући то у виду, не изненађује да је израчунато да се пројцирано становништво Србије већ на половини пројекционог раздобља (2036. године) креће у релативно великом интервалу од 1.247.000 становника. Највећа разлика је између становништва пројцираног према варијанти ниског фертилитета (5,9 милиона) и варијанти интензивне имиграције (7,2 милиона). Та разлика је 2061. више него удвостручена – на близу 2,9 милиона становника (Табела 5), што се понајпре може објаснити као резултат кумулирања ефеката претпостављених будућих трендова компоненти кретања становништва, али и диференцираности пројцираних старосних структура.

Битна одлика кретања пројцираног становништва Србије до 2061. године су и разлике у смеру кретања демографског раста по варијантама. Према варијантама ниског и средњег фертилитета, као и нултог миграционог салда, број становника би се континуирано смањивао током читавог пројекционог периода. С друге стране, испуњењем претпоставки на којима су засноване, варијанта интензивне имиграције, као и варијанта високог фертилитета би у одређеним раздобљима резултирале и демографским растом. До повећања броја становника би

дошло, у случају остварења варијанте интензивне имиграције, већ након 2021. године, док би реализација варијанте високог фертилитета резултирала повећањем становништва тек након 2051. године.

Графикон 5: Укупно становништво Србије у периоду 1961–2011. (резултати пописа и процена) и пројекције за период 2011–2061. (по варијантама)

У целини посматрано, у 2061. години број становника Србије би био мањи него полазне 2011. године уколико би биле реализоване претпоставке које су уграђене у сваку од прве четири пројекционе варијанте, док би остварење варијанте интензивне имиграције резултирало већим бројем становника. Смањење би се кретало у опсегу од 1.012.000 (варијанта високог фертилитета) до 2.243.000 становника (варијанта ниског фертилитета). С друге стране, у случају остварења варијанте интензивне имиграције, повећање би било много скромније – укупно 629.000 становника. То значи да би настављање умереног смањења нивоа фертилитета, уз истовремено смањење смртности по старости и сумарно позитиван миграциони салдо резултирало до 2061. године готово за трећину мањим бројем становника него полазне 2011. Међутим, остварење претпоставки о повећању фертилитета, смањењу морталитета и позитивном миграционом салду, како је предвиђено варијантом интензивне имиграције, довело би до повећања становништва, али само за мање од 10%. Ти подаци, пре свега, потврђују врло неповољну полазну старосну структуру становништва, врло

наглашено негативно дејство тзв. демографске инерције и следствено веома ограничене могућности за значајније помаке у погледу заустављања депопулационих тенденција у Србији.

Пројигциране ѡромене у старосном саставу становништва

Резултати пројекција указују да ће у наредним деценијама демографско старење бити једна од најважнијих карактеристика популационог развита Србије. Њено становништво ће на крају пројекционог периода бити демографски старије него педесет година раније, и то при остварењу ма које комбинације претпоставки на којима се базирају конструисане пројекционе варијанте.

Разлике у погледу промене старосне структуре по варијантама испољавале би се једино у интензитету одвијања процеса старења, а не и у промени основног смера мењања старосне структуре становништва (табеле 6а и 6б). Наиме, уколико би се под демографским старењем подразумевало само повећање удела старих у укупном становништву (ужа дефиниција), тада би оно било најинтензивније у случају остварења варијанте ниског фертилитета, док би се најспорије одвијало у условима остварења варијанте интензивне имиграције. Међутим, уколико се примени шира дефиниција старења која укључује и промену удела младог становништва (његово смањење), тада би остварење претпоставки на којима су засноване све конструисане пројекционе варијанте, осим варијанте ниског фертилитета, резултирало у 2061. години већим уделом становништва млађег од 15 година него што је то био случај почетне, 2011. године. Прецизније речено, становништво Србије би у периоду 2011–2061. према свим пројекционим варијантама било изложено старењу с врха старосне пирамиде, и истовремено изложено, осим према варијанти ниског фертилитета, подмлађивању од базе старосне пирамиде. Ипак, на основу вредности других важнијих показатеља демографске старости (удео старачког контингента, индекс старења, медијална старост), може се извести закључак да би становништво Србије у 2061. години било демографски знатно старије него 2011. године, и то према резултатима свих пет пројекционих варијанти.

За комплексније сагледавање последица старења становништва од битног значаја је и разматрање пројигцираних промена обима појединих старосних контингената. То посебно уколико је тема истраживања утврђивање демографских оквира дугорочне понуде и тражње на тржишту рада. Овом приликом биће анализирани резултати пројекција који се односе првенствено на промену бројности контингената старих и младих, као и обима радно способног становништва.

Табела ба. Састав становништва по великим старосним групама.
Србија, 2011, 2036. и 2061. (по пројекционим варијантама)

Старосна група/ година	Варијанта ниског фертилитета	Варијанта средњег фертилитета	Варијанта високог фертилитета	Варијанта нултог миграционог салда	Варијанта интензивне имиграције
2011.	Број становника				
Укупно	7.253.969	7.253.969	7.253.969	7.253.969	7.253.969
0–4	334.483	334.483	334.483	334.483	334.483
5–14	713.960	713.960	713.960	713.960	713.960
15–49	3.315.047	3.315.047	3.315.047	3.315.047	3.315.047
20–64	4.545.375	4.545.375	4.545.375	4.545.375	4.545.375
65+	1.246.603	1.246.603	1.246.603	1.246.603	1.246.603
80+	245.558	245.558	245.558	245.558	245.558
	Структура у %				
0–4	4,6	4,6	4,6	4,6	4,6
5–14	9,8	9,8	9,8	9,8	9,8
15–49	45,7	45,7	45,7	45,7	45,7
20–64	62,7	62,7	62,7	62,7	62,7
65+	17,2	17,2	17,2	17,2	17,2
80+	3,4	3,4	3,4	3,4	3,4
2036.	Број становника				
Укупно	5.915.454	6.159.065	6.314.932	6.428.819	7.189.096
0–4	205.327	285.117	333.221	306.313	379.020
5–14	464.603	603.916	692.062	647.384	755.516
15–49	2.358.157	2.382.673	2.402.291	2.532.054	2.984.669
20–64	3.417.196	3.417.191	3.417.191	3.585.277	4.078.515
65+	1.545.448	1.545.436	1.545.436	1.565.337	1.612.228

Старосна група/ година	Варијанта ниског фертилитета	Варијанта средњег фертилитета	Варијанта високог фертилитета	Варијанта нултог миграционог салда	Варијанта интензивне имиграције
80+	443.081	443.079	443.079	446.682	455.301
	Структура у %				
0-4	3,5	4,6	5,3	4,8	5,3
5-14	7,9	9,8	11,0	10,1	10,5
15-49	39,9	38,7	38,0	39,4	41,5
20-64	57,8	55,5	54,1	55,8	56,7
65+	26,1	25,1	24,5	24,3	22,4
2061.	Број становника				
Укупно	5.010.687	5.743.735	6.241.719	5.753.697	7.883.165
0-4	162.395	283.131	373.338	274.651	421.485
5-14	365.040	571.537	720.137	562.699	830.186
15-49	1.810.393	2.216.215	2.475.392	2.168.144	3.241.208
20-64	2.576.238	2.897.595	3.101.475	2.879.253	4.220.797
65+	1.703.271	1.703.271	1.703.271	1.750.744	1.993.565
80+	595.231	595.232	595.232	603.134	651.770
	Структура у %				
0-4	3,2	4,9	6,0	4,8	5,3
5-14	7,3	10,0	11,5	9,8	10,5
15-49	36,1	38,6	39,7	37,7	41,1
20-64	51,4	50,4	49,7	50,0	53,5
65+	34,0	29,7	27,3	30,4	25,3
80+	11,9	10,4	9,5	10,5	8,3

Табела 66. Основни показатељи демографске ситуације. Србија, 2011, 2036. и 2061. (по пројекционим варијантама)

Показатељ/година	Варијанта ниског фертилит.	Варијанта средњег фертилит.	Варијанта високог фертилит.	Варијанта нултог мигр. салда	Варијанта интензив. имиграције
2011.					
Индекс старења (65/15)	118,9	118,9	118,9	118,9	118,9
Индекс зависности (до 20 и 65+/20–64)	59,6	59,6	59,6	59,6	59,6
Индекс зависности старих (65+/20–64)	27,4	27,4	27,4	27,4	27,4
Индекс зависности младих (до 20/20–64)	32,2	32,2	32,2	32,2	32,2
Медијална старост (у год.)	42,4	42,4	42,4	42,4	42,4
2036.					
Индекс старења (65/15)	230,7	173,8	150,7	164,1	142,1
Индекс зависности (до 20 и 65+/20–64)	73,1	80,2	84,8	79,3	76,3
Индекс зависности старих (65+/20–64)	45,2	45,2	45,2	43,7	39,5
Индекс зависности младих (до 20/20–64)	27,9	35,0	39,6	35,7	36,7
Медијална старост (у год.)	49,2	47,7	46,8	46,9	44,5
2061.					
Индекс старења (65/15)	322,9	199,3	155,8	209,1	159,3
Индекс зависности (до 20 и 65+/20–64)	94,5	98,2	101,3	99,8	86,8
Индекс зависности старих (65+/20–64)	66,1	58,8	54,9	60,8	47,2
Индекс зависности младих (до 20/20–64)	28,4	39,4	46,3	39,0	39,5
Медијална старост (у год.)	52,6	46,9	43,2	48,0	44,1

У Србији би 2061. године број старих од 65 или више година износио 1.703.000, и то према резултатима три пројекционе варијанте које се међусобно разликују према претпостављеном нивоу фертилитета.

Према варијанти нултог миграционог салда, број лица те старости би био незнатно већи (1.751.000), али би у случају остварења варијанте интензивне имиграције бројност те старосне групе износила нешто мање од два милиона лица. Међутим, с обзиром на различите пројициране популационе величине Србије, удео старих у укупном становништву био би најмањи управо у случају остварења варијанте интензивне имиграције (25%), а највећи уколико би се реализовале претпоставке варијанте ниског фертилитета (34%). Иначе, у 2061. години, број и удео те старосне групе био би знатно већи него почетне 2011, и то према свим пројекционим варијантама (Табела 6).

Истовремено, нарочито интензивно било би повећање броја и процентног удела најстаријих (80+), односно одвијање процеса старења старих. Крајем пројекционог периода то би биле генерације рођене пре 1981. или прецизније углавном годишта између 1960. и 1980. Према пројекцијама, њихов број би се у 2061. години кретао од 595.000 (варијанте различитог нивоа фертилитета) до 652.000 (варијанта интензивне имиграције). То значи да би пројицирани број свакако био најмање двоструко већи од њихове бројности у 2011. години (246.000), што би узроковало бројне импликације (на пример, на обим и структуру личне потрошње, на тражњу специјализованих профила медицинских радника, на повећан притисак на систем јавног здравља, на пензионе фондове итд.) које нужно захтевају разноврсна структурна прилагођавања.

Што се тиче кретања броја младих (лица млађа од 15 година), њихов пројицирани број се, с обзиром на разлике у усвојеним хипотезама о будућим трендовима фертилитета, али и обима и предзнака миграционог салда, битно разликује по варијантама. Реализације претпоставки варијанте ниског и средњег фертилитета, као и варијанте нултог миграционог салда, у 2061. години резултирале би мањим бројем деце млађе од 15 година од оног у 2011. (Табела 6). Очекивано, највећа разлика би била у случају остварења варијанте ниског фертилитета. Битно је истаћи да би у Србији број деце тог узраста био мањи чак и у случају повећања фертилитета до нивоа од 1,8 деце по жени, али и при знатно мањем пројицираном броју жена репродуктивне старости. Истовремено, становништво узраста до 15 година би крајем пројекционог периода било бројније него почетком, и то уколико би фертилитет достигао ниво који би обезбедио замену генерација (СУФ од 2,1, према варијанти високог фертилитета), односно уколико би биле остварене претпоставке варијанте о интензивној имиграцији (велики број досељених).

Дивергентне пројигциране промене броја, односно интензитета повећања броја старих и младих (према варијанти високог фертилитета и варијанти интензивне имиграције) до краја пројекционог периода водиле би континуираном повећању вредности индекса старења. Према свакој од пет пројекционих варијанти, у 2061. број старих од 65 или више година на 100 млађих од 15 година био би знатно већи него 2011. године (износио би од 156, по варијанти високог фертилитета, до 323, по варијанти ниског фертилитета).

Радни контингент, тј. радно способно становништво (стари 20–64 године) свакако је једна од најважнијих старосних функционалних група када је у питању тржиште рада. Резултати пројекција упућују да ће у Србији, у наредних пола века број становника радно способног становништва бити све мањи, као и њихов удео у укупном становништву. Такав закључак важи у случају остварења било које пројекционе варијанте. Разлике се свде једино на интензитет смањења. Она би била најспорија према варијанти интензивне имиграције (са 4.545.000 или 62,7% укупног становништва у 2011. на 4.221.000 или 53,5% у 2061). У истом раздобљу би смањење радног контингента било највеће (за безмало два милиона лица) према варијанти ниског фертилитета, док би се удео тог контингента најинтензивније смањивао према варијанти високог фертилитета (на 49,7% укупног становништва).

Пројигцирани смер промене обима радног контингента не би требало да представља ограничавајући фактор на тржишту рада у условима масовне примене нових, високософистицираних технологија, а посебно при раширеној роботизацији производње. Међутим, истовремено врло интензивно повећање броја и удела старих, а посебно најстаријих, свакако ће неповољно утицати на финансијско оптерећење привреде и друштва, а нужно ће захтевати и крупна структурна прилагођавања у домену запослености.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ ПОДАТАКА

- Ђурђевић, Б. С., 2006. Кретање становништва Србије према досадашњим пописима становништва. У Г. Пенев (уред.), *Становништво и домаћинства Србије према попису 2002. године* (стр. 31–45). Београд: Републички завод за статистику Србије – Институт друштвених наука, Центар за демографска истраживања – Друштво демографа Србије.
- КИРС, 2017. *Миграциони профил Републике Србије за 2016. годину*. Београд: Комесаријат за избеглице и миграције.

- Мороквашаћ, М. (2010). Феминизација миграција? *Сјановништво*, XLVIII, 2, 25–52.
- ОЕСД, 2017. *International Migration Outlook 2017*. Paris: OECD Publishing.
- Пенев, Г. (2005). Развитак становништва света, Европе и Србије од 1945. до 2004. *Еволуција популационе политике у Србији 1945–2004. Демографски зборник, књ. VII*, стр. 19–50. Београд: Српска академија наука и уметности Одељење друштвених наука.
- Пенев, Г., 2013. *Пројекције становништва Србије од 2010. до 2061. године*. Београд: Република Србија, Фискални савет.
- Pison, G., 2017. Tous les pays du monde (2017). *Population & Sociétés*, No. 547, 1–8.
- РЗС, 2014. *Упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002. и 2011. Подаци по насељима. Сјановништво 20. Попис становништва, домаћинстава и становна 2011. у Републици Србији*. Београд: Републички завод за статистику Србије.
- РЗС, 2016. *Демографска статистика 2015*. Београд: Републички завод за статистику.
- Sardon, J.-P., 2006. Évolution démographique récente des pays développés – La conjoncture démographique: l'Europe et les autres pays développés. *Population*, 61, 3, 227–300.
- UN, 2000. *Replacement Migration: Is It a Solution to Declining and Ageing Populations?* New York: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division.
- Wertheimer-Baletić, A., 1999. *Stanovništvo i razvoj*. Zagreb: Mate.

МРЕЖНЕ БАЗЕ ПОДАТАКА

- Eurostat.2017. Fertility indicators (Last update: 13-03-2018) <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- HMD, 2017. The Human Mortality Database <http://www.mortality.org/>
- ОЕСД, 2017. International Migration Database <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=MIG>
- РЗС, 2018. Процена становништва, по старости и полу (почетак, средина и крај године) – подаци од 2011. године. <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/public/ReportView.aspx>

DEMOGRAPHIC FRAMEWORK OF THE LABOR MARKET IMBALANCE FROM A LONG-RANGE POINT OF VIEW

Goran Penev

Demographic Research Centre, Institute of Social Sciences, Belgrade

Summary. The demographic framework of the Serbian labor market imbalance in the 21st century is analyzed on the basis of the results of the population projections to 2061. In the first part of the paper, author analyzes population dynamics in the five decade pre-projection period 1961–2011, and the impact of three population change components: births, deaths, and migration, as well as the age structure. Special attention is dedicated to the migration flows, because Serbia from decade to decade changed status from a net emigration to a net immigration country, and *vice versa*.

In the second part of the paper there are presented most important results of the author's population projections of Serbia 2011–2061. The projections are made in five scenarios: variants of low fertility, medium fertility, and high fertility, zero net migration variant, and intense immigration variant. In 2061, according to the results of four population projection variants, Serbia would be less populated than in the initial year (2011). The population decrease was calculated from 1.0 million (high fertility variant) to 2.4 million (low fertility variant). The population would increase only by the intense immigration variant which assumes unchanged 39.4 thousands yearly net immigration since 2021.

In the paper it is emphasized that the demographic framework of the supply and demand at the labor market depends not only on the population size but also on the age structure. According to the all projection variants, Serbia would have significantly older population in 2061 than in 2011, with less numerous working age population and its smaller share in total population.

Key words: population projections, population decrease, population ageing, migration, working age population